

5. lektion: Byerhvervenes udvikling og statens rolle fra 1890'erne til 1914

(Pensum: Ole Hyldtoft, Danmarks økonomiske historie 1840-1910. Århus 1999, kapitlerne 13 og 14. vedr. byerhvervenes udvikling og statens rolle omkring 1895-1910.)

Stikord: Vækstregnskaber, industri, erhvervspolitik og interesser, arbejderorganisation, socialpolitik

Begrundelsen for at udvælge denne periode til at se nærmere på byerhvervenes udvikling, er den *accelererende vækst i erhvervene* samlet set og ikke mindst i industrien, når man sammenligner med tiden før. Da landbruget imidlertid også oplevede højere vækstrater (jr. den tidligere læsevejledning) skete der ikke de helt store erhvervsforskydninger. Landbrugets andel af den samlede BFI faldt lidt samtidig med at de tertiære erhverv, især handel og transport voksede i relativ betydning.

I tabel 13.2 er der ved hjælp af et solowsk *vækstregnskab* gjort forsøg på at skønne over de enkelte faktorerens bidrag til den forøgede vækst i byerhvervene. Særlig *kapitalens bidrag blev forøget* i sammenligning med tidligere perioder. Det svarer til at investeringsraten voksede. Sammenlignet med et vækstregnskab for de fleste nutidige højt udviklede økonomier er her stadig et stort positivt bidrag fra tilgang til arbejdsstyrken.

Indenfor byerhvervene vokser især industrien og man har tidligere diskuteret om perioden ligefrem var et industrielt "gennembrud" i Danmark. De fleste økonomisk historikere mener dog at industrialiseringen strakte sig over en længere periode fra omkring 1870 til Første Verdenskrig. *I 1890'erne skiftede industrien imidlertid karakter* til at være mere kapitalkrævende/arbejdskraftbesparende. Baggrunden er *stigningen i reallønnen og faldet i renten*, altså at man sparer på den relativt dyrere produktionsfaktor

Som energikilde er *elektriciteten* i stærk fremgang i disse år.

Vækstindustrier er maskiner, transportmidler, mejerier & slagterier, samt cement.

Statens politik overfor erhvervene

Statens politik overfor industrien (se også kap. 14) afspejler at *landbrugsinteresser* sidder på den politiske magt. Det gjaldt allerede før Systemskiftet 1901.

Et godt eksempel er *toldloven 1908*. Landbruget var, som vi tidligere har set, i egen interesse uden toldbeskyttelse. Tolden på *visse industrielle færdigvarer* betød, at disse varer var dyrere for

landmændene, end de ville være under frihandel. Loven *nedsatte derfor satserne* for såvel råvarer og halvfabrikata (hvilket også gavtede industrien), som nogle færdigvarer. Dette *gavnede landbrugets sektorbytteforhold* overfor industrien. Beskyttelsen af industrien overfor udenlandsk konkurrence blev naturligvis ringere, men det ser ikke ud til at have gjort den helt store skade. Faktisk steg dansk industris andel af hjemmemarkedets forsyning til omkring 75 pct. Læg mærke til, at *dansk industris eksportkvote er meget lav i perioden*, under 10 pct.

Arbejdsmarkedet og det offentliges rolle

Når det gjaldt *regulerende indgreb og social lovgivning* var der også mere opmærksomhed om industrien end om landbruget. Eksempler er *Arbejdsgivernes ulykkesforsikring* som bliver tvungen fra 1898. Et andet eksempel er *statstilskuddet til arbejdsløsheds-kasserne fra 1907*. Disse kasser var startet på fagbevægelsens initiativ i 1880'erne men havde hidtil måttet klare sig med medlemmernes kontingenter alene. Endelig oprettedes i 1910 *Det faste voldgiftsret*, nutidens Arbejdsret til afgørelse af retskonflikter mellem arbejdsmarkedets parter og *Forligsmandsinstitutionen* til afgørelse af interessekonflikter.

[Baggrunden var i korthed at de første fagforeninger var startet i Danmark i begyndelsen af 1870'erne. Fagforeningerne sluttede sig efterhånden sammen i landsdækkende forbund for hvert fag plus i 1880'erne også i forbund for ikke-faglærte og for kvindelige arbejdere. Få år senere fulgte sammenslutninger på arbejdsgiversiden. I 1898 dannedes såvel Landsorganisationen de Samvirkende Fagforbund (LO) som Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening (nutidens DA og DI). En storkonflikt på arbejdsmarkedet i 1899 førte til indgåelse af den første hovedaftale mellem LO og DA. Den var en aftale om parternes forhandlingsret mv. og om hvordan forhandlinger og i givet fald konflikter burde føres. De 2 institutioner i 1910 afspejler at politikerne så en samfundsinteresse i at minimere konflikter.]

Andre byerhverv (end industri)

Af de andre erhverv mødte håndværksfagene naturligvis hård konkurrence fra den voksende industri. En undtagelse var de københavnske byggefag, der levede højt på en spekulationsbølge i boligbyggeret (Brokvarterene) frem til 1907, hvor manglende udlejning førte til at byggeboblen brast og trak nogle mindre københavnske banker med sig i faldet.

Læg mærke til at *skibsfarten næst efter landbruget var det største valutaindtjenende* erhverv.

For så vidt angår *jernbanerne*, viser beregninger, at de mange nye, små oplandsbaner, der *servicerede landbruget*, i virkeligheden var *en slags subsidiering* af erhvervet. De var ikke privatøkonomisk rentable og modtog tilskud fra stat, kommuner og amter til både anlæg og drift.

Handelserhvervet havde en del af sin fremgang på baggrund af landbrugets mekanisering og omlægning.

Desuden så en række nye store handelsvirksomheder dagens lys. Læg mærke til, at flere af dem integrerede vertikalt med egne produktionsvirksomheder som f.eks. Magasins oprettelse af egne systemer.

Industriel organisation

I denne periode ser vi for alvor en række eksempler på *konkurrencebegrænsende virksomhed* i dansk erhvervsliv:

Fusioner førte til, at nogle store virksomheder kom til at beherske markedet, altså have nærvædet monopol, eksempler er sukkerindustrien, grøntglasindustrien og bomuldsspinderierne.

Kartelaftaler mellem nogle få store virksomheder fører til højere priser for forbrugerne, ved at virksomhederne aftaler ikke at konkurrere på prisen. Eksempler er rugbrød og cement.

Som vi tidligere har set, var *de store banker* fødselshjælpere ved fusioner og karteller. De lånte penge ud til formålet og de var bredt repræsenteret i mange A/S bestyrelser. Bankernes motiv var, at virksomheder de havde forretninger med ikke skulle konkurrere hinanden ihjel.

Den officielle politiske holdning til disse fænomener var endnu ganske tolerant.

Økonomisk politik (bemærk begrænset i forhold til nutiden)

Som allerede nævnt var den politiske stemning positiv overfor tiltag der gavtede landbrugets interesser, også selv om disse i og for sig betød indgreb i de fri markeds kræfter og *en mere aktiv stat*. Det blev ikke mindst udpræget efter Systemskiftet 1901, hvor Venstre, der havde et stort folketingsflertal i ryggen, overtog regeringen.

Ser man på statens *udlåns politik* nød landbruget gavn af *Statshusmandsloven af 1899* vedr. statslån til oprettelse af husmandssteder (for at holde på landbrugets arbejdskraft).

Også en betydelig del af midlerne i i Statslånefonden af 1904 tilflød landbrugserhvervet.

Landbruget, men naturligvis ikke landbruget alene, nød godt af *lavrentepolitikken*, som staten førte. Det skete ved at staten optog store lån i udlandet. Læg mærke til *Kongeriget Danmarks Hypotekbank fra 1906*. Denne statslige bank afsatte sine egne obligationer på de udenlandske og især det franske marked og anvendte provenuet til køb af danske kreditforeningsobligationer. Det var en måde at skaffe billige lån til dansk erhvervsliv på, som kreditforeningerne ikke ville have kunnet klare på egen hånd. Som vi tidligere har set betød låntagningen også at *Danmarks nettogæld til udlandet voksede*. Som bekendt kan der være gode økonomiske argumenter for denne politik under de rette forudsætninger.

Statens aktive rolle på kreditmarkedet i disse år, førte nødvendigvis til, at *Nationalbanken havde sværere ved at styre renten*, især når der skulle strammes. Fra 1907 fik staten desuden en svagt større indflydelse på Nationalbanken. Banken fik pligt til at underrette finansministeriet før påtænkte diskontoændringer. (Nationalbanken havde stadig status af et privat aktieselskab).

For så vidt angår de *offentlige finanser* førtes der i disse år og i mange år frem i tiden *en ortodoks politik* (jf. senere). Meningen var, at statens driftsbudget altid skulle balancere, således at hver generation skulle bidrage til de løbende indbetalinger i forhold til det omfang, de nød godt af de løbende udbetalinger. Med hensyn til anlægsbudgettet forholdt det sig anderledes. Det kunne forsvares, at kommende generationer skulle bidrage til forrentning af udgifterne til f.eks. jernbaneanlæg, når de samtidig nød af disse anlæg.

Et område hvor både landbrugsinteresser og en længe tiltrængt reform flød sammen var skatteudskrivningen. Tidligere tiders faste jordskatter efter bonitet (*hartkornsskatterne*) og *byernes bygningskatter blev afløst af progressive indkomst- og formueskatter samt af ejendomsskyld* (udskrevet efter regelmæssige vurderinger af ejendommenes værdi). *Skattereformen af 1903* opfyldte flere formål. Den symboliserede (med nogen forsinkelse) at indkomst og formuebesiddelse ikke nødvendigvis længere havde med jordbesiddelse at gøre. Den omfordelte skattebyrden fra landbrug til byerhverv, hvilket der var et aktuelt politisk ønske om. Endelig betød den, at skattegrundlaget nu automatisk ville vokse med stigende indkomst i samfundet, også selvom man ikke havde sat taksterne op.

Levevilkår og socialpolitik.

På en række områder skete der forbedringer i befolkningens levevilkår. Således *steg middelalderetiden* i denne periode fra omkring 48 til omkring 56 år. Mulige forklaringer er den stigende realindkomst, der førte til bedre ernæring, de begyndende offentlige foranstaltninger til renere vand og bedre sanitet i de store byer og en udbygning af sundhedsvæsenet med flere læger og hospitalspladser. Nyere international forskning og også bogen her, peger imidlertid på betydningen af "*private health*" frem for "*public health*". De enkelte husholdningernes opmærksomhed på betydningen af hygiejne mv. blev skærpet i og med at de fleste dødsfald, især blandt helt små børn, skyldtes smitsomme sygdomme. Stigningen i middelalderetiden skyldtes især et fald i spædbørnsdødeligheden.

Endelig omtales et element i den *sociallovgivning*, der blev gennemført allerede i årene 1891 (*alderdomsunderstøttelsesloven og fattigloven om understøttelse til kronisk syge og handicappede*) samt 1892 (*sygeforsikringsloven*). Lovene betød et fremskridt i flere henseender. De var et første skridt hen mod stadfæstelsen af nogle sociale *rettigheder*. Hvis man opfyldte bestemte betingelser om alder, manglende forsørgelsesmuligheder og et liv udenfor fattigforsorgen (og kriminalforsorgen!) havde man ret til at blive forsørget af det offentlige. Om specielt sygeforsikringen gælder det at man, i tidens ånd styrkede et hjælp-til-selvhjælp princip. Stat og kommune gave nemlig et tilskud oven i de eksisterende kontingenter fra medlemmerne. Sygekasser havde eksisteret siden 1860'erne på privat initiativ. I modsætning til i Tyskland, hvis sociallove man i en vis udstrækning havde efterlignet, så gjaldt den danske lovgivning ikke bare industriarbejdere men alle fattige på land og i by. Igen nød landbruget en vis gavn af lovgivningen idet nogle af udgifterne blev overvæltet på staten og dermed på alle borgere frem for de fattiges lokale kommune.